

www.KBY.org.il

אלקי השמים ואלקי הארץ

הרב אריה שטרן שליט"א

שיחה לפרשת חיי שרה

בפרשת חיי שרה אנו מבחינים בשינוי בשמו של הקב"ה.

בתחילה נאמר בבראשית כד' פס' ב'-ג': "ויאמר אברהם אל עבדו... שים נא ירך תחת ירכי, ואשביעך בה' אלוקי השמים ואלוקי הארץ אשר לא תיקח אשה לבני מבנות הכנעני". ואילו בהמשך משיב אברהם לחשש של אליעזר שמא לא תאבה האשה ללכת אחריו ואומר: "השמר לך פן תשיב את בני שמה, ה' אלוקי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי ואשר דיבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת הוא ישלח מלאכו לפניך..." (שם ו'-ז').

וצ"ע - מהו פשר השינוי בכינויו של הקב"ה?

רש"י בביאורו על אתר (בראשית כד', ז') מתרץ וז"ל: "ה' אלוקי השמים אשר לקחני מבית אבי". - ולא אמר 'ואלוקי הארץ' ולמעלה (פסוק ג') אמר 'ואשביעך בה' אלוקי השמים ואלוקי הארץ? אמר לו: עכשיו הוא 'אלוקי השמים ואלוקי הארץ', שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה 'אלוקי השמים' ולא אלוקי הארץ שלא היו באי עולם מכירים בו ושמו לא היה רגיל בארץ".

ואולם הרמב"ן מבאר את סיבת השינוי ב"סוד" גדול המובא בפרשתנו ומורחב ביתר ביאור בפירוש הרמב"ן בפרשת אחרי מות. וז"ל הרמב"ן בפרשתנו (בראשית כד', ג'-ד"ה "אלוקי השמים"): "הקב"ה יקרא אלוקי ארץ ישראל, כדכתיב 'לא ידעו את משפט אלוקי הארץ' (מלכים ב' יד', כו'), וכתוב 'וידברו אל אלוקי ירושלים כעל אלוקי עמי הארץ' (דבה"י ב' לב', יט'), ויש בזה סוד עוד אכתבנו בעזרת השם. אבל בפסוק 'לקחני מבית אבי' (בראשית כד', ד'), לא נאמר בו אלוקי הארץ כי היה בחרן או באור כשדים, וכן אמרו (כתובות קי'): הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר - 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים' (שמו"א כו', יט')."

ומבואר מהרמב"ן - שישנו הבדל מהותי בין ההשגחה על ארץ ישראל שהיא נחלת ה' ובין ההשגחה האלוקית בחוץ לארץ.

הרמב"ן מרחיב בביאור סוד זה בפרשת אחרי מות על הפסוק (ויקרא יח', כה'): "ותטמא הארץ ואפקוד עוונה עליה ותקיא הארץ" - וז"ל: "החמיר הכתוב בעריות בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות, והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ? אבל סוד הדבר בכתוב שאמר - 'בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו', כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו' (דברים לב', ח'-ט'), והענין כי השם הנכבד ברא הכל ושם כח התחתונים בעליונים ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות וזהו שנאמר - 'אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים' (דברים ד', יט') כי חלק לכולם מזלות בשמים וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב 'ושר מלכות פרס עומד לנגד' (דניאל י', יג'), וכתוב 'והנה שר יון בא' (שם כ'), ונקראים מלכים כדכתיב 'ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס' (שם יג'). והנה השם הנכבד הוא אלוקי האלקים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר, ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, וזהו שאמר 'והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ' (שמות יט', ה') וכתוב 'והייתם לי לעם ואנוכי אהיה לכם לאלקים' (ירמיה יא', ד'). לא שתהיו אתם אל אלקים אחרים כלל. והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצוות להיותם לשמו ולכך אמר 'ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא אתכם הארץ' (ויקרא כ', כב') וכתוב: 'ואמר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (שם כד'), יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלקים, ונהיה מיוחדים לשמו".

מדברי הרמב"ן מבואר שישנו הבדל מהותי בין ישראל לאומות. ישראל נמצאים תחת השגחתו הישירה של הקב"ה ואילו האומות נתונות לשלטון של שרים, אלוהים אחרים.

"והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ג ומגלים עריות, והפרשה הזאת הזכירה המולך בכלל ע"ג עם זכרון העריות ועל כולם אמר 'אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגויים' (ויקרא יח, כד), 'ותקיא הארץ את יושביה' (שם, כה) וכן אמר בפרשה השנייה 'ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי' (ויקרא כ, כו), שהוא חומר איסור עבודת גילולים, ולכך אמר כי מפני שהם מיוחדים לשמו בעבור כן נתן להם הארץ, שנאמר - 'ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלוקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (שם, כד), והנה בחוצה לארץ אע"פ שהכל לשם הנכבד אין טהרה בה שלימה בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד גם אותם ולכך יאמר הכתוב 'אלוהי כל הארץ יקרא' (ישעיה נד, ה'), כי הוא אלהי האלהים המושל על הכל והוא יפקוד בסוף על צבא המרום במרום להסיר ממשלת העליונים ולהרוס מערכת המשרתים, ואחרי כן יפקוד על מלכי האדמה באדמה, וזהו ענין הכתוב שאמר - 'בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא' (דניאל ד, ד), יאמר כי הדבר ההוא הנגזר על נבוכדנצר היא גזירת 'עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא' שגזרו על הכוחות הנאצלין מהן לעשות כן, ויקראו עירין כי מאצילותן יתעוררו הכוחות בכל הפעולות, כמו שאמר 'ואלו עיר וקדיש מן שמיא נחית קרא בחיל' וכן אמר 'גודו אילנא ...' (דניאל ד, י-יא) ומאמר קדישין שאלתא כמו ששאלו מה הרצון העליון עליו, ואחרי כן גזרו להעשות כן, וזהו שאמר לו דניאל 'וגזרת עלילה היא' (שם כא), כי הכל מאתו יתברך. והנה השם הנכבד יתברך אלהי האלהים בכל העולם ואלהי ארץ ישראל שהיא נחלת ה', וזהו טעם 'וזנה אחרי אלהי נכר הארץ' (דברים לא, טז) כי האלוהות נכרים בארץ השם ובנחלתו, וזהו שנאמר 'לא ידעו את משפט אלהי הארץ וישלח בם את האריות והנם ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלהי הארץ' (מל"ב יז, כו), והנה הכותיים לא היו נענשים בארצם בעבדם את אלהיהם לשלח בהם את האריות, ובבואם בארץ השם ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממיתים אותם, וכן שנו בספרא (קדשים יא, יד): 'ולא תקיא הארץ אתכם... (ויקרא כ, כב) 'ארץ ישראל אינה כשאר ארצות אינה מקיימת עוברי עבירה'. ובספרי (האזינו שט'): 'ואין עמו אל נכר' (דברים לב, יב) שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבא לשלוט בכם כענין שנאמר - 'ואני יוצא והנה שר יוון וגומר'."

בדברים אלו מדגיש הרמב"ן את מעלתה של ארץ ישראל ומוסיף בענין זה וז"ל: "הוא מאמרם (כתובות קי'): 'כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנתמך - לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים' (דברים כה, לח) ואומר 'כי גרשוני היום מהסתפתח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים' (שמו"א כו, יט). ואמרו בתוספתא דע"ג (פ"ה ה"ה) הרי הוא אומר 'ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלקים' (בראשית כה, כא), ואומר 'לתת לכם את ארץ כנען' - כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלהים - אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים. וכן הוא אומר 'כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה' (יהושע ד, יג) ואומר 'ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו' (דבה"א כ' כב, יח), וכי תעלה על דעתך שישאל ממכשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה אינה מכובשת."

ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג') 'ואבדתם מהרה' (דברים יא, יז) - אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל היו מצויינין במצוות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים, שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה 'הציבי לך ציונים' (ירמיה לא, כ), אלו המצוות שישאל מצויינין בהם והנה הכתוב שאמר 'ואבדתם מהרה ושמעתם את דברי אלה ...' (דברים יז, יח), אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהיו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה', ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ') 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות' (דברים יא, לא-לב) - ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, וכך הוא בתוספתא דע"ג (פ"ה ה"ב) וזו היא מחשבת הרשעים (סנהדרין קה'). שהיו אומרים ליחזקאל, רבינו יחזקאל עבד שמכרו רבו יש עליו כלום? שנאמר 'והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים כמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן' (יחזקאל כ, לה), וזו היא מצוות יעקב אבינו לביתו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ 'הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם והטהרו' (בראשית לה, ב), והשם לו לבדו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחו"ל, ובזכותה לא ישב בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנשאת באיסור האחוה, ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל מפני הענין שהזכרנו."

העולה מדברי הרמב"ן שישנה סגולה מיוחדת לארץ ישראל, וסגולה זו מתמצתת בביטוי: "נחלת ה'" (שמו"ב כ, יט). כאן בארץ ישראל הקב"ה מולך באופן ישיר ולכן החטא בארץ ישראל חמור יותר וממילא מובנת גם מעלת ארץ ישראל בכך שהתפילה עולה דווקא דרך ארץ ישראל.

מאידך, בחוץ לארץ ההנהגה היא דרך שרים ומלכים, כך שלכל אומה יש את השר המיוחד שלה, והקב"ה נמצא מעל כל שרי האומות, ועל כן מובן הכינוי "מלך מלכי המלכים", "אדון האדונים" וכיו"ב.

ומדגיש הרמב"ן שלעבודת הימצאותנו בהיכל ה', בארמון המלך ממש - ישנם מספר השלכות (כנזכר לעיל) כגון: ארץ ישראל מקיאה מתוכה עוברי עבירה, ועיקר קיום המצוות הוא דווקא בארץ ישראל, וכיו"ב.

סוד זה של הרמב"ן מובא בפרשת וירא בענין הפיכת סדום, שלכאורה צ"ע - מדוע דווקא סדום נהפכה וכי לא היו ערים מושחתות יותר בחוץ לארץ? וז"ל הרמב"ן (בראשית יט, ה'): "ודע כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל, כי היא מכלל 'נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות, וכאשר תקיא את הגוי כולו מפני תועבותם, הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות, ושממו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם, מפני שבעבור טובה נתגאו, וראה הקב"ה שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן: 'גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו' (דברים כט, כב), כי יש באומות רעים וחטאים מאוד ולא עשה בהם ככה, אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'..."

הרב עוזי קלכהיים זצ"ל הגדיר את מהות ארץ ישראל במשנת הראשונים. אצל הכוזרי ארץ ישראל היא ארץ הנבואה, ואילו אצל הרמב"ן מהות ארץ ישראל היא היותה נחלת ה', היכל ה'. ועפ"ז מסביר הרמב"ן בפרשתנו את פשר השינוי ביחס לכינוי של הקב"ה בפי אברהם, בחו"ל=בחרן, הקב"ה הוא "אלקי השמים" בלבד ואילו בארץ ישראל - הקב"ה הוא "אלקי השמים ואלקי הארץ".

לעומת הרמב"ן, בא בפרשתנו סוד חדש - בפירושו של הראב"ע. וז"ל הראב"ע (בראשית כד, ג'): "וטעם 'אלקי השמים ואלקי הארץ' - במקום הזה כי בת פלוני לפלוני בארץ מן השמים, והוא סוד" ובביאור סודו של הראב"ע מובא בפירושו של רבינו בחיי: "והחכם ר' אברהם פירש כי מה שהזכיר 'הארץ' לפי שכל נשואים בארץ מן השמים הם, וכענין שאמר רבותינו ז"ל (סוטה ב'). 'בת פלוני לפלוני', ואפילו מעבר לים".

יש להבין - מהו פשר סוד הנישואין?

בפשט הדברים - מביא המהר"ל בנתיבות עולם, נתיב גמילות חסדים וז"ל: "מבואר בכמה מקומות כי אין זיווג חתן וכלה הויה טבעית רק הויה האלוקית, ומעיד על דבר זה כי המחבר והמזווג איש ואשה שם י-ה מחבר אותם, שהרי היו"ד הוא באיש והה"א היא באשה שמורה על זה כי יש כאן חיבור אלוקי בשלימות, כי מצד הטבע הם מחולקים שהרי זה איש וזאת אשה והם מחולקים בעצמם, והם מתאחדים מצד מדריגה אלוקית, כמו שמורה עליו מה שחתם שם י-ה בשניהם".

ומבואר - שבענייני השידוכין ובנין הבית בישראל ניכרת סיעתא דשמיא ומעורבות אלוקית מיוחדת! וידועים דברי חז"ל (סוטה יז). ש'איש ואשה שזכו - שכינה בניהם, לא זכו - אש אוכלתן'. ושם י-ה הוא השם המבטא את החיבור בין הקב"ה ובין הארץ, וכפי שדרשו חז"ל (בראשית רבה פרשה יב' אות י') עה"פ - 'כי בי-ה ה' צור עולמים' (ישעיה כו, ד') "ואכמ"ל. וכך - הקב"ה מסייע באופן יחודי למציאת האשה הראויה לאדם, ואח"כ - אף לחיים המשותפים ביניהם. ועכ"פ - ההשגחה האלוקית היא דווקא בזיווג לשם שמים ולא בזיווג לשם ממון וכיו"ב.

סוד זה מופיע בפרשתנו ב"שידוך" שמוצא אליעזר ליצחק. ושם אומרים בתואל ולבן לאליעזר "מה יצא הדבר".

ורבינו בחיי בפרק כד' פס' נ' מבאר: "מה יצא הדבר" - כלומר המעשים שאירעו לך מוכיחים, ומכאן למדנו (מועד קטן יח'): שענין הזיווג הוא נגזר מן השמים, כענין שאמר רז"ל: 'ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני' (סוטה ב'), ואפילו מעבר לים, וזהו שהזכיר שלמה ע"ה: 'בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת' (משלי יט, יד') ביאר הכתוב - מה שהאבות מנחילים לבנים זה הבתים והממון, אבל אשה משכלת אין כח בידם להנחיל אותה להם כי מאת ה' תבא, והודיענו בזה כי אשה משכלת יקרה היא מבית והון, וכענין שכתוב 'אשת חיל מי ימצא' (משלי לא, י').

ובמדרש תהילים נט': 'בא וראה כמה קשה כח הזיווג, שהרי מצינו שהקב"ה יחד שמו על הזיווג בשלושה מקומות בתורה, בנביאים בכתובים. בתורה, שנאמר: 'מה יצא הדבר', בנביאים, שנאמר: 'ואביו ואמו לא ידעו כי מה היא' (שופטים יד, ד'), בכתובים, שנאמר: 'ומה אשה משכלת' (משלי יט, יד'), וכתוב: 'מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' (משלי יח, כב), ועוד דרשו במקום אחר שהנשואין נגזרין משעת יצירה, שנאמר: 'העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם' (ישעיה מו, ג') וזהו: 'בת פלוני לפלוני ואפילו מעבר לים' (סוטה ב').

ולאור זאת - יובנו היטב דברי אברהם לאליעזר.

אברהם פותח ואומר לו "ולקחת אשה לבני ליצחק" (בראשית כד, ד') אך מיד הוא מוסיף "ה' אלוקי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי... הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם" (שם, ד'). אלא שאם כן - לשם מה בכלל שולח אברהם את אליעזר? אלא כאן נעשית ההשתדלות הראויה מתוך הידיעה הברורה ש"מה יצא הדבר", אליעזר הוא שליח של ה' לביצוע השידוך. ולכן - בהקשר לשידוך אומר אברהם "ואשביעך בה' אלקי השמים ואלקי הארץ" (שם, ג') - ללמדך שהשידוך הנעשה בארץ - הוא מן השמים.

ובגמ' מסכת סוטה דף ב'. - מובא: "אמר ר' יוחנן וקשה לזווגן כקריעת ים סוף שנאמר: 'אלוהים מושיב יחידיים ביתה מוציא אסירים בכשרות' (תהילים סח', ז') איני והא אמר רב יהודה אמר רב ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני...? לא קשיא הא בזיווג ראשון הא בזיווג שני".

והביאור הוא - שישנה נשמה המיועדת לאדם וכאשר האדם אכן מתחתן עם בעלת נשמה זו - הרי זהו "זיווג ראשון", אך כאשר האדם מתחתן עם אחרת - שלא יועדה לו מראש - זהו הנקרא "זיווג שני". אלא שגם בזיווג זה ישנה סיעתא דשמיא מיוחדת, כאשר הזיווג נעשה לשם שמים.

ובביאור השוואת קושי הזיווג לקריעת ים סוף ביאר המהר"ל מפראג וז"ל: "ד"ל כשם שהוא פלא גדול לקרוע דבר שהוא אחד כמו הים שהוא אחד, וקשה הוא לחלק ולהפרידו לשנים, וכך הוא פלא גדול לחבר שני דברים שהם בעצמם מחולקים, כדכתיב 'מושיב יחידיים ביתה' (תהילים סח', ז') כלומר יחידיים שהם מחולקים ומפורדים להושיב אותם לחבר אותם, הוא כמו קריעת ים שהוא חלוק דבר שהוא אחד כזה, כי חלוק דבר שהוא אחד לגמרי הוא קשה כמו לחבר ולעשות אחד דבר שהוא מחולק בעצמו כמו איש ואשה".

אלא שלשם כך זקוק האדם לתפילה ולהשתדלות מעשית. ועדין - כיצד ידע האדם שזהו הזיווג הראוי לו משמים?

על כך כותב ה"עלי שור" שעל האדם ללמוד להאזין לשפת ההשגחה, וז"ל: "ואמר ר"ל הקב"ה מתרה בכל אדם, כיצד אדם שומע התראה זו? הוא הנקרא בפי הבריות 'מצפון' - קולה של ההשגחה...! בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה' (אבות ו', ב') מבאר הגר"א דסלר נ"ע, שברגע של חרטה על ביטול תורתו האדם שומע בת קול זו".

ומסיים שם בענייננו: "מ' יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת - בת פלוני לפלוני' (סוטה ב'), שמעתי בשם החזון איש נ"ע, שבגשת אדם לשידוך וליבו נוטה לחיוב - זוהי שמיעת ההכרזה".

וזוהו סוד המיוחד של "אלקי השמים ואלקי הארץ" שכאשר אדם מחפש זיווג לשם שמים, הוא זוכה לזיווג הראוי לו ומרגיש במצפונו את קול ההשגחה הקורא "מה' יצא הדבר".

(שוכתב ע"י הרב משה אמסלם שליט"א)

<http://www.kby.org.il/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=2291>